

Schőnerné Pusztai Ilona

Az Országos Műemléki Felügyelőség emlékezete

Ajánlás Bardoly Istvánnak

Kedves István! Nehezen hittem el, hogy 2019-ben nyugdíjba megy. Még nagyon jól emlékszem rá, amikor először belépett a hivatalba. Akkor már nem volt szokásban az új kollégák körülvezetése az irodákban, nekem Magát Détszy Mihály mutatta be. Azóta is igen kedves munkatársnak tartom, aki mindig segítőkész volt velünk. Arra is emlékszem, hogy négy-öt évvel ezelőtt, amikor még a Műemlékvédelem szerkesztője volt, egyszer megkérdezte tőlem, nem írnék-e valamit az Országos Műemléki Felügyelőségről, amit az egykori dolgozók nagy nosztalgiával emlegetnek, de a fiatalok már nem ismernek. Én akkor egyéb elfoglaltságaim miatt a cikk megírását nem vállaltam, de most itt az alkalom, hogy valamit törleszthessek.

A tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé egy harmincöt éves intézmény alapos elemzését, ezért csak arra szorítokozom, hogy az OMF-ről őrzött saját emlékeimet másokkal is megosszam. Előre is elnézést kérek a kollégáktól, akiknek a nevét nem említtem, hiszen ez alatt a hosszú idő alatt olyan sok kedves munkatárssal dolgozhattam együtt, akiknek a felsorolása önmagában betöltené a rendelkezésre álló terjedelmet.

1959. januárban léptem be a Dísz tér 5.-ben az akkor még gyerekcipőben járó Felügyelőségre, a Kivitelezési Osztály belső munkatársaként. Ezt a tisztséget akkor ketten töltöttük be Ágostházy Lászlóval.

Az Országos Műemléki Felügyelőség 1957-ben alakult meg a 13/1949 sz. műemléki törvény alapján. Területileg az egész országot lefedte, Budapest kivételével. A főváros műemlékeinek gondozásával a Budapesti Műemléki Felügyelőség foglalkozott a Fővárosi Tanács VIII. Városrendezési Építési Főosztályának keretén belül.

Köztudott, hogy a magyar műemlékvédelemmel foglalkozó szervezetek megalakulása még a 19. század végére nyúlik vissza, amikor 1881-ben megszületett az első műemléki törvény, és vele egy évben a Műemlékek Országos Bizottsága. A MOB – a történelmi helyzetekből adódó kisebb megszakításokkal – 1949-ig működött. Ekkor helyét rövid időre a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja vette át, majd az ötvenes években több országos hivatalban is folyt csekély műemlékvédelmi tevékenység. E zavaros időszak rendezésének igénye vezetett végül az Országos Műemléki Felügyelőség megalakulásához.¹

A Felügyelőség kezdeti időszakát három, igen nagy tudású, nemzetközileg is elismert szakember – Dercsényi Dezső, Entz Géza és Gerő László – kimagasló tevékenysége határozta meg (1. kép).

Az ötvenes évektől a műemlékvédelem az Építésügyi Minisztérium Város- és Községrendezési Főosztályához tartozott, önálló osztályként Dercsényi Dezső vezetésével. Ő már a háború előtti időktől részt vett az új műemléki törvény és a szervezett műemlékvédelem kidolgozásában. Bábáskodott az OMF megszületésénél, és annak működési feltételeit és fejlődését minisztériumi szinten a továbbiakban is igen aktívan támogatta. Később vezette is a Felügyelőséget.

A hivatalvezetés természetesen nem az előbb említettek közül került ki. Az igazgató Gólya József szabolcsi kőművesmester volt, 1957 elejéig a Kispesti Pártbizottság titkára, aki rossz forradalmi élményei miatt „menekült” egy békésebb területre. Főmérnökünk Párkányi Mihály építész volt. Az intézetben folyó szakmai munka kialakítása, a kiváló munkaszellem megteremtése azonban nem hozzájuk, hanem a fenti nagy elődök-

¹ DERCSENYI Dezső: *Mai magyar műemlékvédelem*. Felelős szerk. LÓNVAI Mária. Budapest, Magvető Kiadó, 1980. 13–33.

1. Csoportkép az 1970-es évekből
Középen ülnek (balról jobbra): Gerő László, Dercsényi Dezső, Entz Géza, Szakál Ernő

höz köthető. Ők különböző szakterületeken dolgoztak, de abban évek óta egyetértettek, hogy a korszerű műemlékvédelem csak tudományosan megalapozott lehet, és abban is, hogy az operatív műemlékvédelemnek is ebben az intézményben van a helye. Ezek szellemében 1959-ben – a Gazdasági Osztály mellett – három: a Tudományos, a Tervezési és a Kivitelezési Osztály működött.

Az Entz Géza által vezetett Tudományos Osztály feladata volt a kezdeti feltárási munkák mellett az ország megyéinek tudományos szakfelügyelete is. Entz Géza maga is rendszeresen látogatta a helyszíni kutatásokat, tudásával segítve a lelkes, de még elég gyakorlattal nem rendelkező fiatal kollégákat. Az osztályhoz tartozott még a MOB korszakából átmentett Fotótár és Könyvtár, a Dobos Lajos vezetésével kialakulóban lévő fotólabor és az igen nagy elismerésnek örvendő soproni Kőszobrász Restaurátor Részleg Szakál Ernő vezetésével.²

A Tervezési Osztályt Gerő László vezette. Az ott dolgozó építészek látták el két-két megyénként a területi

felügyeleti munkát, ekkor még kevés számú helyreálítási terv készítése mellett. Az osztály döntően fiatalos munkatársait, akárcsak a Tudományos Osztály művészettörténészeit, már ekkor egybekovácsolta nagy lelkesedésük és elkötelezettségük.

A Kivitelezési Osztály 1959-ben még a Várgondnoksághoz tartozott, bár már attól eltérő feladatkörrel. A legenda szerint: kezdetben volt Áspán Laci bácsi, pécsi kisvállalkozó, akinek volt egy teherautója, pár erre alkalmas embere, és Gerő Lászlóval járták a bajban lévő műemlékeket, elvégezve a legszükségesebb állagmegőrző munkákat. Ez a legenda szinte teljesen igaz, de nagyon rövid ideig tarthatott. Hamarosan újabb helyi kivitelező részlegek is létesültek, ahol már frissen végzett építész kollégáink is dolgoztak. 1959-ben az ország területén négy építésvezetőség volt. Kettőt rövid ideig Ágostházy, kettőt én koordináltam és felügyeltem. Létezett ezenfelül egy szakipari műhely Budapesten, a Tárnok utcában, az akkor még romos épületekben. 1960-ban alakult meg az önálló Kivitelezési Osztály Heincz László osztályvezetővel, aki a 22-es Építőipari Vállalattól érke-

2 Szakál Ernő: *Kőfaragók műhelytitkai*. Felelős kiadó és szerk. Lázár Lenke. Budapest, Magyar Kőszövetség, 2007. 9–11.

2. Néhányan a Tervezési Osztály tagjai közül az 1960-as években

zett hozzánk. Új munkatársakat is hozott, így a feladatok és a szemlélet is erősen megváltozott.

1961-ben a Párt- és Hivatalvezetőség fegyelmi vizsgálatot kezdeményezett egyes középvezetők ellen. Azt, hogy valójában mi volt az oka, nem tudom. Lehet, hogy a régi munkahelyén állítólag „kinyírós” Heincznek nevezett új pártvezetőségi tag indította el, lehet, hogy még közel volt 1956, és a Pártbizottságnak kellett valamiféle éberséget felmutatnia. Arra emlékszem, hogy egy páran mi is, akik vádolva semmivel sem voltunk, igen kellemetlen kihallgatásokat éltünk át. Az eredmény az lett, hogy Ágostházy László kilépett, és további munkáját a VÁTI Műemléki Osztályán folytatta. Párkányi Mihály fegyelmi intéssel szintén eltávozott a hivatalból. Gerő Lászlót leváltották a Tervezési Osztály éléről. Ez időtől kezdve műemléki szaktanácsadóként volt jelen az OMF-ben, és szerkesztette az 1957-ben a MÉSZ Műemléki Bizottsága által alapított *Műemlékvédelem* című lapot, amely mai napig a műemlékvédelmi szakma leg-rangosabb élő folyóirata.

Ezekben az években került sor az ország korábban jegyzékbe vett műemlékeinek helyszíni lejárására. A felügyeleti minisztérium – az akkori szokásoknak megfelelően – elrendelte egy hosszú távra szóló helyreállítási

koncepció készítését. Ez volt az ún. „távlati terv”. Ehhez végig kellett vizsgálni az összes védett épület műemléki értékét és műszaki állapotát. A felmérés 1959-től három éven át tartott. Egy-egy munkacsoport egy művészettörténelemből vagy régészből, egy építészből és egy fotósból állt. Mivel ez időben az OMF összesen két gépkocsival rendelkezett, magánautó pedig nem létezett, mentünk a helyszínen kölcsönkért járművel, vonattal, motorbiciklivel és – ahol szükség volt rá – gyalog. Persze, amint az lenni szokott, a „távlati tervből” nem lett semmi. De így is igen nagy haszna volt a munkának. Először is ténylegesen megismertük a védendő műemlékállományt, másodsor a kollégák megismerték egymást, és ekkor alakultak ki az igen jó, szinte baráti munkakapcsolatok, melyek az OMF belső életére később is nagyon jellemzőek voltak. Végül igen sokat tanultunk a magyarországi emlékek építészeti stílusáról és egyes korok formanyelvéről. Kívánnám, hogy ma is így indulhassanak azok a fiatal szakemberek, akik életükön át a magyar műemlékek védelmével akarnak foglalkozni.

Az 1960-as évek első fele volt az ideje az OMF végleges szervezeti kialakulásának (2. kép). Gólya elvtárs, majd Heincz László is eltávozott az intézményből. Igazgatóként Merényi Ferenc, a Római Magyar Akadémia

hazatérő főnöke került hozzánk, a Kivitelezési Osztály vezetője – rövid időre – Román András lett.

1962-ben szétvált a tervezési és felügyeleti munka. Horler Miklós vezetésével megalakult az önálló Tervezési Osztály. Ide kerültem én is, régi vágyaim szerint, Sedlmayr János mellé munkatársként.

Miután én végig az OMF operatív részlegéhez tartoztam, a műemlék-felügyeleti munkáról nem túl sokat tudok. Tudom, hogy minden megyében külön felügyelő látta el a szakhatósági teendőket. Ezenkívül ők koordináltak a helyi tanácsokkal, intézményekkel és egyházakkal való kapcsolatban. Tudom, hogy segítségükre voltak a műemléki albizottságok, a helyi szakemberekből és szimpatizánsokból szerveződött társadalmi egyesületek. Tudom, hogy ez a felállás nagyjából az OMF megszűnéséig működött.

Ennél sokkal jobban ismertem a Tudományos Osztály belső fejlődését, mivel az ő kutatási munkájuk szervezésen kapcsolódott az épülettervezéshez. Egyre szaporodtak a jelentősebb műemlék-helyreállítási munkák, és ennek megfelelően bővült a Tudományos Osztályon a kutatásokat végző szakemberek száma. Először a kezdetől itt dolgozó Kozák Károly társaiként kerültek ide új, döntően fiatal régészek. Közülük név szerint azokat említeném, akikkel több évtizeden át legtöbbit dolgoztam: Valter Ilonát, G. Sándor Máriát és M. Kozák Évát.

1963-ban került Dávid Ferenc művészettörténész az OMF-be, a Sopronban induló épületkutatások élére. Ezzel elsősorban az ő példája nyomán, az ő közreműködésével alakult ki az ásatások mellett a szisztematikus, nemzetközileg is elismert falkutatás. Az elméleti kutatáson és a régészeti módszerek átvételén alapuló munkát, amely az épületek számos rejtett értékét tárta föl, a mellette felnevelő művészettörténészek az egész ország területén sikerrel végezték.

Az OMF-ben folyó helyreállításoknál – egyedül csak itt alkalmazva – kiváló eredményeket hozott, hogy egy-egy munka indulásakor már kialakult a kutató-tervező páros, és végül a munka befejezéséig, az utódokumentálásig és publikálásig teljes volt a munkakapcsolat. Az építésszek előzetes felméréseket készítettek a kutatások megkezdéséhez, és a feltárások idején is rendszeresen lejárta a helyszínre. Később, miután a tervezők megkapták a kutatási dokumentációkat, a tudományos partnerek is részt vettek a kivitelezési tervek alakításában, együtt vitték azokat szakmai konzultációkra, illetve tervtanácsra.

A Tudományos Osztály végül 1970–1972-ben saját Falkép- és Farestaurátor Csoporttal gazdagodott Hokkyné Sallay Marianne művészettörténész felügyelete alatt. Ebben az időszakban, 1970-ben a szűkös Dísz téri épületből átköltöztünk a Táncsics Mihály utca 1. alatti székházba. A Tervtár is átkerült a Tudományos Osztályhoz, egységbe rendezve a fotótári, könyvtári és tervtári igen jelentős értékű gyűjteményeket.

A Tervezési Osztályon még 1965-ben három építész műterem alakult Sedlmayr János, Erdei Ferenc és Kopány Tibor építésszek vezetésével. Ezt egészítették ki a szakági tervezők. Közülük Vándor András szerkesztetve vezető és Orsi Károly kertépítész említem a sok kedves és szolgálatkész társuk mellett, mivel ők a hatvanas évek elejétől nyugdíjazásukig tagjai voltak osztályunknak. Az építész műtermekben általában két önálló tervező, két szerkesztő technikus vagy rajzoló dolgozott a műteremvezetőkön kívül.

Én a Sedlmayr-féle műterem tagja voltam 1982-ig, ezután műteremvezető, végül osztályvezető lettem. Sedlmayr Jánosnak nagy hálával tartozom. Tőle tanultam a műemléki tervezői szemléletet, a hivatás szeretetét és a kötelességtudást. A műteremben dolgozó alkotóközösség hamar elhíresült kiváló teljesítményéről és a sok munka közötti nagyszerű hangulatáról. Nem ez a fórum a helye, de jó lenne, ha alkalom adódna az egész hivatalt meghatározó számos vidám kaland és főleg a vidéki kiszállásokkal kapcsolatos anekdoták összegyűjtésére és megírására, bizonyítva, hogy jól dolgozni csak jó közérzettel lehet.

Nem szeretnék kitérni azokra az elvi és módszertani kérdésekre, amelyek a műemléktervezési munka alapját képezték ezekben az évtizedekben, hiszen ezt nálam sokkal avatottabb kollégák, sokkal magasabb szinten, sok alkalommal elvégezték. Az azonban tény, hogy munkánk alapját az 1964-ben lefektetett Velencei Kartában a műemlékek és műemléki együttesek konzerválására és restaurálására vonatkozó elvek képezték. Köztudottan a karta előkészítésében Horler Miklós osztályvezetőnk is részt vett személyesen. Ma már lehet vitatni a szabályok idejét vesztettségét, de van benne egy határozott útmutatás történeti értékeink megmentésére, és ez jó támasz ma is.³

Egypár fontos szempontot mégis kiemelnék az általunk megtapasztalt gyakorlatból. A mi műemlékeink általában sajátos jellegűek. Viharos történelmünk következtében csak igen kevés maradt ránk eredeti állapo-

3 ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság: *Karták könyve*. Szerk. ROMÁN András. Budapest, Építésügyi és Tájékoztatói Központ Kft., 2002. 16.

3. Kivitelezési értekezlet Siklóson az 1980-as évek végén

tában. Sokszor pusztultak el, sokszor építették át őket. Ezenkívül nem műtárgyak, használati funkciójuk van, amelynek ki kell elégítenie a mai társadalom igényeit. A helyreállítás célja tehát nem egyszerűen a műemlék hibáinak a kijavítása, de nem is „korhű visszaállítás”. A feladat ennél jóval összetettebb.⁴ Ahhoz, hogy dönteni lehessen a bemutatandó periódusokról és mégis a teljes egész harmóniájáról, alaposan ismerni kell az épület minden apró részletét. Ezért volt fontos szerintünk, hogy az építész maga végezze a felméréseket, és kezdettől résztvevője legyen a kutatásoknak. Majdnem minden esetben szükséges az egyes építési korok elméleti rekonstrukciójának megrajzolása. Mi azonban óvakodtunk ennek alapján hipotézisek felállításától. Alapelv volt a hitelesség tiszteletben tartása. A hitelesség legfőbb bizonyítéka az anyag eredetiségének fontossága. Ezért törekedtünk a legkisebb részletnél is, minden rendelkezésünkre álló technikai eszköz segítségével, a konzerválásra mindenhol, ahol ezt a szerkezeti, épületstatikai hibák megengedték. Nekem elfogadhatatlan még ma is a műkőből kiöntött barokk párkány vagy az építőblokkra felhordott történeti architektúra.

A többszörösen átépített műemlékek vizsgálatánál az is megállapítható volt, hogy minden egyes történeti korszakban a saját formanyelvükön és igényeik szerint alakították át az épületeket. Ezért véltük helyesnek, hogy amit mi teszünk hozzá, az szerény, de igényes és a mi építészeti stílusunk legyen. Hamisnak éreztük – a hitelesen rekonstruálható részleteken kívül – egy-egy elpusztult építési kor visszaállítását, hiszen az épület funkciója úgymint csak akkor jó, ha kielégíti a mai követelményeket.

Az 1970-es évek végére bővült a Kivitelezési Osztály is. Az ország területén hét építésvezetőség működött több csoportvezetőséggel. Ezek később kirendeltséggé alakultak át. Mi, a tervezők, rendszeresen jártunk a folyó építési munkákat művezetni, átlag háromhetenként. Ez rendkívül fontos volt. A helyreállítás alatt sokszor kerültek elő olyan részletek, amelyeket meg kellett tartani, de előfordult az is, hogy bizonyos ismeretlen, kivitelezés közben előkerült dolgok az egész terv átdolgozását vonták maguk után. A kivitelező szakmunkások a közös gondolkodásban válhattak maguk is társakká, sok esetben specialistává.

4 *A műemlékvédelem Magyarországon*. Szerk. Császár László. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1983. 28–29.

Véleményem szerint az 1970-es évek és a nyolcvanas évek első fele jelentette az OMF fénykorát (3. kép). Bár az építőanyagok minősége és a felhasználható választék igen gyenge volt, és anyagokban sem bővelkedett a műemlékügy, mégis hihetetlen sok emlék feltárása, kutatása történt meg, és számos tudományos eredmény született ebben az időszakban. A körülményekhez képest igen magas volt a helyreállított műemlékek száma. Abból kiindulva, hogy én személy szerint nyugdíjazásomig mintegy harmincöt megvalósult munkának lehettem tervezője, ezt szorozva az építésszek számával, az eredmény akár több száz is lehet.

Nagy volt az OMF elismertsége az országban és külföldön is. Régészeink és művészettörténészeink közül sokan nyertek el magasabb tudományos fokozatot. Építészeink mintegy nyolcvan százalékban részesültek Ybl-díjban, az építészszakma akkori legrangosabb kitüntetésében. Vezetőink közül pedig sokan kaptak nemzetközi díjakat és elismeréseket.

Munkánkat egy stabil műemlékvédelmi rendszerben, nyugodt környezetben végezhattük. Bár volt az OMF-ben pártszervezet, időnként személyes konfliktusok is adódtak, de valójában a politika nem szólt bele a szakmai munkába.

Ezért téves az a felfogás, hogy az Országos Műemléki Felügyelőség valamiféle „szocialista kitalálmány” volt. Akkoriban az állam, az egyes műemlékek tulajdonosai, az egyházak és a helyi hatóságok sem gátolták, inkább elismerték és segítették munkánkat, tehát nem volt semmilyen fentről jövő diktátum.

Nehéz megfogalmazni, mi vezetett végül is az OMF felbomlásához. Lehet, hogy túl bürokratikussá és belterjessé vált. Talán az újra és újra vállalt feladatok megnövekedése folytán sokrétűsége következtében kezelhetlenné vált. Lehet, hogy a politikai rendszerváltozás alakította át a teljes műemléki szemléletet, és az új generációk érezték elavultnak és korszerűtlennek az intézményt.

Véleményem szerint, és ebben talán nem állok egyedül, nem jó, hogy a dolgok így alakultak. Meggyőződésem, hogy elveket, módszereket, folyamatokat korszerűsíteni mindig lehet, de az egységes, tudományos alapú intézmény, megfelelő szakemberek vezetésével, amely az egyes műemléki kérdésekben a legjobb választ tudta adni, valójában pótolhatatlan.